

VÝZNAM A VNÍMÁNÍ MEZIGENERAČNÍCH VZTAHŮ V EDUKAČNÍM KONTEXTU

JAROSLAV VETEŠKA

Abstrakt: Příspěvek se zabývá významem mezigeneračních vztahů a autoritou v edukačním kontextu. Mezigenerační vztahy představují aktuální téma, v němž se výrazně odráží klíčový koncept vývoje nového edukačního paradigmatu – celoživotního učení a vzdělávání. Téma mezigeneračních vztahů je individuálně i celospolečensky významné svým přesahem mezi pedagogikou a andragogikou, a to díky biodromálnímu přístupu. Je signifikantní pro zdravé sociální klima, zachování národních a kulturních tradic, kultivaci člověka a rozvoj společnosti. To je potvrzeno i stručným přehledem několika zahraničních výzkumů, které se věnují ekonomickým, kulturním a psychosociálním aspektům mezigeneračních vztahů.

Klíčová slova: Mezigenerační učení. Mezigenerační vztahy. Mezigenerační mobilita. Mezigenerační konflikt. Biodromální přístup. Vzdělávání dospělých. Globalizace. Celoživotní učení. Sociální klima. Holistické pojetí.

Abstract: This entry deals with the significance of intergenerational relations and with authority in the educational context. Intergenerational relations represent a current topic which notably reflects the key concept of the development of a new educational paradigm – lifelong learning and education. The topic of intergenerational relations is important, both from an individual and societal viewpoint, due to its overlaps between pedagogy and andragogy, when conceived through the biodromal approach. It is vital for a healthy social climate, preservation of national and cultural traditions, cultivation of man and development of society. This is acknowledged by a brief overview of a number of foreign researches, which focus on economic, cultural and psycho-social aspects of intergenerational relations.

Keywords: Intergenerational learning. Intergenerational relations. Intergenerational mobility. Intergenerational conflict. Biodromal approach. Adult education. Globalization. Life-long learning. Social climate. Holistic conception.

Poznámka: Tento text vznikl v souvislosti s řešením grantového projektu Grantové agentury České republiky s názvem „Autorita a proměny jejího pojetí v edukačním prostředí“ (registrační číslo 407/10/0796).

Úvod

Svět se proměňuje a s ním se mění i mezilidské vztahy. Můžeme říci, že vzdělávání stále patří k jednomu z nejvýznamnějších faktorů rozvoje jedince i společnosti. Tento fenomén staví na hermeneutických a sociálně kritických paradigmatech. Člověk, který chce obstát a být úspěšným, musí využít vlastní potenciál k celoživotnímu učení. Biodromální přístup ke vzdělávání a rozvoji lidí se v poslední době stává významným jak z hlediska psychologického, tak sociálního a představuje nový vývojový přístup k člověku, integrální a koncepční. Tento koncept vychází z biodromální psychologie, která zkoumá životní cestu člověka v celé šíři a bere v potaz všechny vnitřní i vnější faktory determinující vývoj člověka. Rovněž systematicky studuje různé typy životních drah lidí, všímá si aktivního podílu člověka na utváření vlastního života a jeho snah o seberealizaci a sebeaktualizaci (podrobněji viz Machalová, 2010 a Hupková, 2010). Ptá se po hodnotě prožívaného života, po jeho (filozofickém) smyslu a z pohledu edukačních věd naopak velmi pragmaticky analyzuje vzdělávací potřeby a příležitosti v duchu evropského fenoménu *lifelong* a *life-wide learning*. Členění a nahlížení na edukační realitu je proto velice pestré. Oblastí zájmu, tedy předmětem zkoumání, je samozřejmě člověk. Nazíráním na jeho životní cestu v biodromálním kontextu vzniká postmoderní pohled pedagogický, andragogický, ale i kulturně-antropologický. Zkoumána je kognitivní dimenze člověka, citové a volní děje, motorika, jeho interakce s vnějšími vlivy, od těch člověkem nezapříčiněných až po jejich záměrné (intencionální) ovlivňování (edukační proces).

Mezigenerační vztahy představují téma, v němž se odráží klíčový koncept vývoje nového edukačního paradigmatu – celoživotní učení. Toto již etablované paradigma v sociálních vědách vidí jedince jako emancipovaného, využívajícího vlastní rozum, nepodléhajícího autoritám, přesto založeném na kombinaci empirizmu a víry. Z ekonomického hlediska je chápáno jako nástroj rozvoje. Chceme-li se věnovat tématu mezigeneračních vztahů z hlediska vzdělávání a rozvoje jedince a společnosti, získává tato problematika do značné míry holistický charakter, neboť se zde setkává více teoretických a empirických disciplín, zejména psychologie, sociologie, pedagogika s andragogikou, ekonomika, demografie či dokonce politika. Mezigenerační učení je nejstarší model učení vůbec a mezigenerační vztahy demonstrují jednu ze zásadních hybných sil vývoje lidských společností. Předávání spo-

lečensky specifických hodnot, postojů, zvyků, dovedností a vědomostí se tradičně odehrávalo a odehrává, kromě vzájemného kontaktu vrstevníků, právě mezigenerační interakcí.

Učení a vzdělávání jako nástroj autority v mezigeneračních vztazích

Obecně lze charakterizovat několik oblastí, z nichž můžeme konceptně oddělit rovinu edukační od rovin ostatních. Jsou to především mezigenerační rovnost, mezigenerační konflikt, mezigenerační mobilita a mezigenerační kontrakt (smlouva). Za termínem mezigenerační rovnost se skrývají různé podoby spravedlnosti ve vztazích mezi dětmi, mladistvými, dospělými a seniory, obzvláště co se týče jednání stran vůči sobě v jejich interakci. Rovnost je však slovo poněkud zavádějící a jeho užití si v tomto kontextu žádá krátké pozastavení. V určitých oblastech je rovnost zaručena ústavou a celou řadou zákonů. Ta část etické roviny, která hledá svou realizaci v osobních interakcích, však může vyvolat určité napětí, není-li dodržováno to, co někteří vnímají jako spravedlivé, správné či hodnotné. Rovnost by tedy raději neměla být nekriticky chápána v abstraktně humanizujícím smyslu bez přihlídnutí ke zcela konkrétním specifikům daného případu. Je zřejmé, že o rovnosti ve všem a po všech stránkách nemůže být ani řeč. Naopak, zcela rovnostářský, nivelizující přístup, jehož jsme svědky v posledních letech, se naprosto neslučuje s dalšími oblastmi, jakými jsou mobilita, konflikt a smlouva. Dynamika je dána právě rozdílnostmi.

Konfliktem se rozumí buď přímo reálná konfliktní situace mezi představiteli různých generací, nebo abstraktněji rozdílnost hodnot, ekonomických podmínek či zájmů. Především zde je živná půda pro sociálně patologické jevy jakými jsou předsudky a stereotypizace. Pro vzdělavatele je nemožné odstranit reálně všechny podmínky, které mohou vést k mezigeneračnímu napětí. V rámci edukačního zážitku však může nastavit aktuální podmínky tak, aby vytvořil co nejpříznivější klima; případně, je-li to účelné, pracoval s negativním klimatem, aniž by se je zprvu pokoušel odstranit.

Další oblastí je mezigenerační smlouva. Tou se rozumí celospolečensky daný způsob, jakým je nakládáno s určitou generací poté, co splnila svou společensko-ekonomickou úlohu a na její místo přichází generace další. Jedná se sice o jakousi legitimní celospolečenskou

dohodu, ta je ovšem podmíněna celou řadou faktorů, zejména demografickými, ekonomickými a politickými. Mezigenerační smlouva se dynamicky mění v závislosti na těchto vlivech. Očekávaný nárůst lidí v důchodovém věku nutí ke změnám jak sociálním a politickým, tak kulturním a edukačním. Důchodová reforma počítá s ekonomickou oslabeností státu a jeho neschopností dodržet mezigenerační smlouvu tak, jak fungovala dříve. Na ruku mu jde již dlouhá léta prosazovaný princip přebírání odpovědnosti jedince za vlastní život a jeho kvalitu. Proto se nyní upřednostňuje spoření, zajištění pasivního příjmu a jiné alternativy k vyplácení důchodových dávek státem. Všechno souvisí se vším, a tak se i tento sociálně-ekonomický aspekt odráží v náladě mezigeneračních vztahů. K obsahu vzdělávání bylo odedávna přístupováno dle dvou významných kritérií: *komu* jaké vědění a poznání náleží a *jak*, tedy jakými způsoby bude předáváno. V prvním případě nám historie ukazuje dva odlišné přístupy:

1. vědění náleží pouze vybrané skupině (třídě, kastě...),
2. vědění náleží všem a je třeba jej šířit bezbariérově a bez ekonomických a sociálních omezení (koncepte rodící se v druhé polovině 20. století).

Přejdeme nyní k edukační rovině. Jak jsem již zmínil, je předávání duševních kulturních statků nejpůvodnějším způsobem výchovy a vzdělávání vůbec. K čemu člověka, podobě jako jiné živočišné druhy, predisponovala příroda a co se tedy dělo a děje přirozeně, snaží se člověk zmapovat, operacionalizovat, ovlivnit a měnit. Pedagogika, andragogika a gerontagogika využívají poznatky z blízkých vědních disciplín, aby tak určili edukační linii.

Celoživotní učení je sice nosným konceptem, není však jediným cílem, který si Evropa klade. Pokud celoživotní učení pojmem jako rámec, pak jeho obsahem je vzdělávání k aktivnímu občanství, konkurenceschopnosti a snášenlivosti, tedy toleranci. Každý by měl být schopen vyrovnat se s rozdílností kultur a jejich projevů, hodnotit je objektivně, čerpat z nich, umět alespoň rámcově analyzovat doprovodné jevy a procesy. Zásadním momentem je v této rovině rozměr hodnotový a postojový. Koncept celoživotního učení je doprovázen

¹ Myšlenky humanitního vzdělávání (dospělých) najdeme již v konceptu *liberal education* nebo v českém prostředí např. v rámci lidové výchovy. Kořeny lze nalézt v sociálním hnutí, které se rozvíjelo od dob osvěcenství a dále v průmyslové revoluci. I když nenalezeme začátek a intenzitu ve stejném období, můžeme se shodnout na dataci do 18. století.

tzv. učním všeživotním. Skutečně, zejména informální zdroje, které na člověka působí, zmůžou mnoho v boji proti nežádoucím sociálním jevům. Jejich moc spočívá mimo jiné i v tom, že se prezentují populárně, zábavně, a tudíž mívají široký dopad.

Od informálního učení však přejdeme k učení neformálnímu. Ne-počet organizací po celém světě se v otázce mezigeneračních vztahů vydalo cestou výchovně vzdělávací, a to nejpřímější možnou metodou – pod jejich vedením a záštitou se setkávají příslušníci rozdílných generací a prostřednictvím nejrůznějších projektů si vzájemně předávají zkušenosti a vědomosti, učí se jedni od druhých. Klíčová je však samozřejmě jiná rovina – během řešení společných situací, během setkávání, dochází, za facilitace a moderace odborných pracovníků, k sociálnímu učení. Přímá mezigenerační zkušenost, s níž je odborně pracováno a je oním nosným principem.

Cíle jsou díky paradigmatu evropských strategií mnohdy podobné. Například organizace ENIL (European Network for Intergenerational Learning) předkládá tyto své cíle:

- osvojit si dovednosti, hodnoty a vědomosti;
- podporovat reciproční učební vztah;
- rozvíjet sociální kapitál a sociální soudržnost;
- podporovat širší porozumění a respekt mezi generacemi;
- přispívat k vytváření komunit, kde se lidé vzájemně respektují a jsou úžeji propojení;
- umožnit lidem z různých generací vzájemná setkávání při smysluplných, vzájemně přínosných aktivitách; působit proti diskriminaci atd.²

Formální vzdělávání je tradičně reprezentováno jednak univerzitami třetího věku, jednak v rámci celoživotního učení účastí seniorů na jiných programech dalšího vzdělávání, které poskytují mnohé univerzity a kde se tak při stejných úkolech setkávají dospělí a senioři. I zde však probíhá kooperace zpravidla neformálně.

Empirické výzkumy v oblasti mezigeneračních vztahů

V této souvislosti je rovněž významné sledovat mezinárodní empirické výzkumy, které se zaměřují na mezigenerační problematiku.

² Dostupné online na <http://www.emil-network.eu>.

První z nich s názvem „*Age Diversity and Intergenerational Relations at the Workplace*“³ byl realizován na Catholic University of Louvain-La-Neuve. Jedná se o evropský výzkumný projekt zaměřený na mezigenerační dimenze změn ve vztahu k práci. Mezi hlavní zjištění patřilo:

- Starší pracovníci jsou popisováni jako více strukturovaní, více logičtí a více organizovaní, méně hyperaktivní. Pro denní práci využívají svou moudrost. Oproti tomu jsou mladší pracovníci popsáni jako vzrušení, upovídání a impulzivní. Starší pracovníci nejsou považováni za méně efektivní.
- Přenos znalostí je klíčovým prvkem. Někteří mladí pracovníci tvrdí, že k výměně znalostí nedochází spontánně, ale musí být iniciativní a ptát se starších kolegů. Jiní tvrdí, že tento přenos je přirozený a přichází skrze spolupráci, pokud firma takovou spolupráci umožní.
- Stejně tak ale mladší generace předává nové poznatky starším generacím.

Druhý nazvaný „*Iterated learning: Intergenerational knowledge transmission reveals inductive biases*“ vedl Michael L. Kalish z University of Louisiana, Lafayette. Došel mj. k závěru, že:

- mezigenerační učení – znalosti předávané z jedné generace na druhou (zvyky, pověry, jazyk, sociální normy) je velmi významné pro rozvoj jedince i společnosti;
- předávaný obsah závisí zejména na aktérech tohoto procesu;
- např. jazyk a sociální normy je možné předávat pouze mezi generacemi, proto je mezigenerační učení klíčovým v utváření lidských znalostí;
- empirická studie ukazuje, že informace předávané mezigeneračním učením mají konečnou tendenci odrážet lidskou mysl, stejně jako kulturní přenos promítá do kultury předsudky aktérů toho procesu.

Třetím výzkumem „*Wisdom and Practice: an Intergenerational View*“, jehož autorem byl Kevin Brabazon, bylo zjištěno, že:

- mezigenerační kontakt umožňuje mladým lidem vidět za mentální pokles (který přichází se stárnutím), když vidí starší, jak s věkem dospívají, rostou;

³ Výzkum vedla Dr. Patricia Vendramin (Research director at Fondation Travail-Université, Catholic University of Louvain-La-Neuve). Dostupné online na: <http://www.ftu-namur.org/fichiers/Forli-Vendramin.pdf>.

- s věkem se zvyšují některé typy inteligence, roste moudrost;
- moudrost umožňuje rozpoznání a zvládnutí nejistoty, vlastnost velmi cenná pro mladé v dnešní nejisté době;
- staří lidé tak mohou předávat mladým generacím svou moudrost (poradenstvím mladým lidem, vyprávěním příběhů, historie, diskuzí...).

Závěr

Oblast mezigeneračních vztahů a mezigeneračního učení je velmi rozmanitá a ve své praxi pestrá. V rovině teoretické nám však díky ní přichází na zřetel i další aspekt. Je přirozené a v mnohém přínosné, že se edukační vědy diferencují na oblast pedagogiky, andragogiky a gerontagogiky, z nichž každá si utváří své penzum vědění a soustředí se na specifika svého subjektu – dítěte, dospělého, seniora. Andragogika se zejména v americkém podání profilovala vůči pedagogice na základě toho, že dospělí mají jinou edukační realitu, nežli děti. Obdobně gerontagogika hledá optimální řešení sociálně-edukační práce se seniory. Zde se však setkává senior s dítětem, dospělý se seniorem. Vzniká tak nová edukační platforma. Nabízí možnost integrace a kooperace v rámci (mezi)generačního učení a vzdělávání. V liberální společnosti hodně věcí záleží na samotném člověku, na jeho schopnostech, motivaci a vůli. Každý jedinec musí nést určitou míru zodpovědnosti za vlastní život, za jeho kvalitu a smysluplnost. Solidarita je důležitá jak pro jedince, tak pro společnost. Akcentuje svobodu, pravdu a lásku, ale i pokoru, a to přináší nové výzvy a možnosti právě pro mezigenerační učení a pro stavbu mezigeneračních mostů.

Digitální, informační a komunikační technologie přeměňují a působí na všechny aspekty lidského života. Lidé mohou svobodně přijímat různé životní styly, zároveň však mají odpovědnost za utváření vlastního života. Sociální a hospodářské změny se již staly neodmyslitelnou součástí celkového přechodu ke společnosti znalostí, jejímž ekonomickým základem je tvorba a výměna nehmotných statků a služeb. Jedním z pilířů se proto stává rozvoj mezigeneračního učení. Protože jedině lidé, kteří se budou chtít učit, si efektivně plánují odpovídající edukační aktivity v průběhu svého života a sami se tak stávají tvůrci vlastní životní dráhy. Nemalou roli v rámci tohoto procesu sehrává právě mezigenerační učení.

Zoznam bibliografických odkazov

- BALOGOVÁ, Beáta. 2011. Zmysel života seniora. In *BALOGOVÁ, B. a kol. O zmysle života*. Beograd : Academy of Serbian Orthodox Church for Fine Arts and Conservation, 2011, pp. 67-92. ISBN 978-86-86805-37-9.
- BRABAZON, Kevin. 2010. *Wisdom and Practice: an Intergenerational View*. Dostupné on-line na: <http://www.google.cz/url?sa=rja>.
- HATÁR, Ctibor. 2011. Kríza starostlivosti o seniorov – rodičov a prarodičov v domácím prostredí. In *BALOGOVÁ, B. a kol. O zmysle života*. Beograd : Academy of Serbian Orthodox Church for Fine Arts and Conservation, 2011, pp. 107-123. ISBN 978-86-86805-37-9.
- HUPKOVÁ, Marianna. 2010. *Rozvíjanie sociálnych spôsobilostí v pomáhajúcich profesiách*. Nitra : PF UKF, 2010. 334 s. ISBN 978-80-8094-704-0.
- KALISH, Michael L. et al. 2010. *Iterated learning: Intergenerational knowledge transmission reveals inductive biases*. Dostupné on-line na: <http://ejournals.ebsco.com/Direct.asp?AccessToken&Show=Object&msid=933606133>.
- MACHALOVÁ, Mária. 2010. *Biodromálna psychológia pre pomáhajúce profesie*. Brno : Institut mezioborových studií, 2010. 221 s. ISBN 978-80-87182-10-9.
- ŠLANGAL, Radek. 2011. Možnosti uplatnění kompetenčního přístupu v procesu sebevzdělávání. In *VETEŠKA, J. a kol. Aktuální otázky vzdělávání dospělých*. Praha : Univerzita Jana Amose Komenského, 2011. s. 179-195. ISBN 978-80-7452-012-9.
- VENDRAMIN, Patricia. 2009. *Age Diversity and Intergenerational Relations at the Workplace*. In 4th Conference Young People & Societies in Europe and around the Mediterranean, 2009. 10 p. Dostupné on-line na: <http://www.ftu-namur.org/fichiers/Forli-Vendramin.pdf>.
- VETEŠKA, Jaroslav. 2011. *Proměny školního vzdělávání v biodromálním kontextu*. Praha : Verlag Dashöfer, 2011. 180 s. ISBN 978-80-86897-39-4.

☒ **Doc. PhDr. Jaroslav Veteška, Ph.D.**
Katedra věd o výchově
Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice
Studentská 97, 532 10 Pardubice
E-mail: jaroslav.veteska@upce.cz